YOZGAT*

İç Anadolu bölgesinde şehir ve bu şehrin merkez olduğu il

Yunus KOÇ

Anahtar Kelimeler: Yozgat, Bozok, Çapanoğulları

İç Anadolu bölgesinin Orta Kızılırmak bölümünde Ankara-Sivas karayolu üzerinde yer alır. XVIII. yüzyılda kurulup gelişen şehir XVI. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı kayıtlarında köy şeklinde zikredilir. Yozgat'ın içinde bulunduğu yöre Cumhuriyet devrine kadar Bozok sancağı diye anılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi birinci dönem milletvekillerinden Süleyman Sırrı'nın (İçöz) 25 Haziran 1927 tarihli teklifi üzerine sancak merkezi yapılan Yozgat, vilâyetin adı olarak da tescil edilmiştir (TBMM, Zabıt Ceridesi, XXXIII, 681). Bu sebeple Yozgat'ı Cumhuriyet öncesi dönemde livâ olan Bozok'tan ayrı ele almak mümkün değildir. Bozok adı, bölgeye XV. yüzyılın ortalarından itibaren gelip yerleşen Oğuzlar'ın Bozok kolundan gelir. Yozgat adının kökeni ise tartışmalıdır ve Anadolu'da aynı adı taşıyan beş kadar köy vardır. Çapanoğulları'nın bölgeye yerleşmesinden sonra yürüttükleri imar faaliyeti ve kurulan vakıflar sayesinde şehir niteliği kazanan Yozgat, sancağın ve bölgenin ekonomik, sosyal ve kültürel merkezi haline gelmiş, Anadolu'da Osmanlı döneminde doğrudan Türkler tarafından kurulan ve geliştirilen bir şehir niteliği taşımasının yanı sıra bir âyan kenti olarak da öne çıkmıştır.

Yozgat yöresi İlkçağ'lardan beri çeşitli kültür ve medeniyetlere mekân olmuştur. Milâttan önce 3000'lere kadar uzanan yerleşim tarihine Alişar, Alacahöyük, Kerkenes, Çengeltepe ve Tavium/Atvium (günümüzdeki Büyüknefes köyünün yerinde) gibi yerlerde bulunan kalıntı ve harabeler tanıklık eder. Milâttan önce 2000'lerden itibaren Hititler, 1200'lerde Frigler ve VI-IV. yüzyıllarda Kimmerler yörede hâkimiyet kurdu. Yöre daha sonra Galatlar'ın ve Persler'in egemenliğine girdi, milâdî yılların başından itibaren de Roma topraklarına dahil edildi. Roma döneminde bugünkü Sarıkaya ilçe merkezinde inşa edilen ve bir kısmı ayakta kalan hamam yapıları çevrenin önemine işaret eder. VII. yüzyılda Bizans'ın Kharsianon temasına dahil edilen Yozgat yöresinde ticaret yollarındaki değişim ve bölgenin zorlu coğrafî şartları sebebiyle belirgin bir şehir merkezi teşekkül etmedi ve nüfus da azaldı.

Malazgirt Muharebesi'nden sonra Yozgat yöresi de Türkler'in egemenliğine girdi ve yöre yeniden canlılık kazanmaya başladı. Türkler'in devam ettirdikleri konar göçer hayat tarzına elverişli bir coğrafyaya sahip bulunan Yozgat yöresi Dânişmendli ve Anadolu Selçukluları döneminde kısmen önem kazandı. Bölgedeki siyasî hâkimiyet önceleri Dânişmendliler'in elindeyken 1174'ten sonra Anadolu Selçukluları'na geçti. Bu devirde mâmur olan Muşallim Kalesi daha sonra terkedildi. Yine aynı dönemde kurulan Emirci Sultan Zâviyesi bölgenin Türk dönemine ait bilinen ilk sivil yerleşim birimidir. Zâviye, adını Babaî İsyanı'na katılan Yesevî-Babaî şeyhi Emirci Sultan'dan alır. Emirci Sultan I. İzzeddin Keykâvus, I. Alâeddin Keykubad ve II. Gıyâseddin Keyhusrev dönemlerinde o zaman Dânişmendiye vilâyeti sınırları içinde kalan Yozgat'ta yaşamış, bölgenin Türkleşmesinde ve İslâmlaşmasında önemli rol oynamıştır. 641 (1243) Kösedağ yenilgisinin ardından Moğol egemenliğine giren Anadolu 1278 yılından itibaren doğrudan Moğol valilerince yönetilmeye başlandı. Anadolu'da güvenliği kendi lehlerine sağlamaya çalışan Moğollar birliklerini aileleri ve sürüleriyle beraber özellikle Sivas, Kayseri ve Kırşehir arasında kalan yöreye yerleştirdiler. Böylece Yozgat yöresi bu Moğol birliklerinin yurdu haline geldi. Bunlar 804 (1402) Ankara Savaşı'ndan sonra Timur tarafından zorla Orta Asya'ya götürülmelerine kadar burada kaldı. Timur'un elinden kurtulabilenler tekrar yerlerine döndü. Anadolu beylikleri döneminde Yozgat yöresi önce Eretnaoğulları'na, ardından 782'de (1381) Kadı Burhâneddin'in hâkimiyetine geçti. 800 (1398) yılında Kadı Burhâneddin'in

öldürülmesinden sonra bölge Osmanlılar'ın egemenliğine girdi. Timur'un götürdüğü Moğollar'ın yerine XV. yüzyılın ortalarından itibaren Bozok Türkmenleri gelmeye başladı. Bozok Türkmenleri'nin tâbi olduğu ana siyasî merkez ise Maraş ve Elbistan dolaylarında egemenlik kuran Dulkadıroğulları Beyliği idi. Yöre Dulkadıroğulları zamanında gelişme gösterdi. Dulkadıroğulları Beyliği'nin Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı hâkimiyetine alınmasının (921/1515) ardından Bozok yöresinin doğrudan Osmanlı idaresine girmesi 928 (1522) yılı sonrasında gerçekleşti.

Osmanlı idaresinde Bozok önce kaza, ardından sancak statüsüyle Dulkadır eyaletine bağlandı (1522). Osmanlı idaresine geçtikten sonra yapılan tahrirlere göre sancakta Bozok ve Akdağ kazalarıyla bunlara bağlı on üç nahiye vardı. Bu nahiye dağılımına göre Bozok sancağının sınırları şimdiki Yozgat il sınırlarından farklıydı. XVI. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Bozok sancağının idarî yapılanması ile yörenin iskânı paralel yürüdü. Bölgeyi XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yurt tutmaya başlayan Bozok Türkmenleri konar göçer hayatlarını XVI. yüzyılın başlarında da sürdürmekteydi. Ancak yüzyılın ortalarına doğru Bozok'ta köy iskânı ve dolayısıyla toprağa dâimî yerleşme süreci hızlandı. Bozok sancağında nüfus XVI. yüzyıl boyunca önemli artışlar gösterdi ve konar göçer kabile ve cemaatlerin köylere yerleşme süreci devam etti. XVI. yüzyılın sonlarında bütün Anadolu'da meydana gelen toplumsal hareketler ve isyanlar yerleşme ve nüfus artış sürecinin tersine dönmesine yol açtı. Celâlî isyanları döneminde köyler terkedildi ve nüfus önemli ölçüde azaldı. Daha sonra Bozok'un yeniden iskânı için tedbirler alınmaya başlandı ve eski nüfusuna kavuşması için devletçe sürdürülen çaba neticesinde Mamalı Türkmenleri'nin yerleştirilmesiyle Bozok, XVI. yüzyıldaki canlı görünüm ve meskûn vaziyetine XIX. yüzyılın başlarında yeniden kavuştu.

Yozgat gelişmesini, sancağın idarî ve ekonomik merkezi haline dönüşerek mâmur bir şehir durumuna gelmesini Bozok'un idaresinde Çapanoğulları sülâlesinin söz sahibi olmasına borçludur. Bozok'ta yaşayan Mamalı Türkmenleri'nden olan Çapanoğulları'ndan Ahmed Ağa'nın Bozok'u 1168'den (1755) itibaren mâlikâne suretiyle tasarruf etmeye başlaması kendisini bölgenin tartışılmaz hâkimi durumuna getirmiştir. Saray köyünde bir cami (1162/1749), Yozgat merkezde bir medrese inşa ettirdi ve bu medreseye vakıflar tahsis etti. 1753'te yaptırdığı medrese (Demirli Medrese) Yozgat'ın imarında ilk önemli adım oldu, Ahmed Paşa buraya bir de kütüphane ekledi. Ahmed Paşa'nın idam edilmesinden (1765) sonra oğlu Mustafa Bey zamanla hükümet nezdinde öne çıkarak nüfuzunu arttırdı ve o da Yozgat'ın imarına katkı sağladı. 1777-1779 yıllarında inşa ettirdiği Çapanoğlu Camii ve kurduğu vakıflar Yozgat'ın gelişimini hızlandırdı. Mustafa Bey'in öldürülmesi üzerine Bozok sancağı mutasarrıflığı kardeşi Süleyman Bey'e tevcih edildi (1196/1782). Süleyman Bey, 1808'de Bâbıâli'de Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa tarafından tertip edilen toplantıya katılarak Sened-i İttifak'ı imzalayanlardan biridir. Süleyman Bey de Yozgat ve civarının imarında önemli işler yaptı.

Yozgat'ın Cumhuriyet dönemine geçişi sırasında bazı önemli olaylar cereyan etti. Ankara'daki yeni yapılanmaya karşı şüpheyle yaklaşan Çapanoğulları durumu kabullenmekte zorlandılar ve şehirdeki güvenliğin arttırılması sonucu 13 Haziran'da Sorgun'da ve ertesi gün Yozgat'ta isyanı fiilen başlattılar (14 Haziran 1920). İsyanın daha da büyümesi ve Karaman'dan Tokat'a kadar yayılması Ankara'yı harekete geçirdi. Çerkez Ethem 23 Haziran'da Yozgat'ı çatışmayla ele geçirdi; ardından Alaca üzerine yürüdü, burayı da teslim aldıktan sonra âsilerin toplandığı Arapseyfi Boğazı'ndaki direnişi kırdı. Böylece Millî Mücadele döneminin en tehlikeli isyanlarından biri bertaraf edilmiş oldu.

1750'lerden itibaren başlayan imar faaliyetleriyle gelişen Yozgat'ta Osmanlı merkezîleşme ve modernleşme sürecinde inşa edilen cephanelik (1886-1887), askerlik şubesi binası (1895-1896), lise binaları (1895-1896) ve saat kulesi (1909) son dönem Osmanlı mimari özelliklerini taşır. Bu türden yapıların dışında yerel aileler tarafından XIX. yüzyıldan itibaren yaptırılan konaklar da önemli yapılardır. Çapanoğlu Mustafa ve Süleyman beyler tarafından inşa ettirilen Çapanoğlu Camii neo-

barok üslûptadır. Yozgat ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanır. Bölgeden ihracat demiryolunun Ankara'ya gelmesinden (1892) sonra Ankara üzerinden yapılmaya başlandı. 1927'de Ankara-Kayseri hattının açılmasıyla beraber tarımda pazara yönelik üretim canlandı. Yozgat'ın şehir nüfusu 1927'de 11.018 iken 1975'te 30.000'i, 1990'da 50.000'i geçti, 2010 nüfusu 75.012'ye ulaştı.

Yozgat şehrinin merkez olduğu Yozgat ili Kırıkkale, Çorum, Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri, Nevşehir ve Kırşehir illeriyle çevrilmiştir. Merkez ilçeden başka Akdağmadeni, Aydıncık, Boğazlıyan, Çandır, Çayıralan, Çekerek, Kadışehri, Saraykent, Sarıkaya, Sorgun, Şefaatli, Yenifakılı ve Yerköy adlı on üç ilçeye ayrılır. 14.072 km2 genişliğindeki Yozgat ilinin sınırları içinde 2010 yılı verilerine göre 476.096 kişi yaşıyordu.

Kaynakça

ACUN, H. (2005). *Bozok Sancağı (Yozgat İli)'nda Türk Mimarisi*. Ankara.

AKGÜNDÜZ, A., & ÖZTÜRK, S. (2000). *Yozgat Temettuat Defterleri* (C. I-III). İstanbul.

DUYGU, S. (1953). *Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları*. İstanbul.

ERGİN, A. Ş. (1994). *Vakıflar ve Yozgat'ta Tarihî Vakıf Camiler.* Ankara.

EVLİYA ÇELEBİ. (t.y.). *Seyahatnâme* (Dağlı, C. III, s. 146).

FAROQHI, S. (t.y.). Yozgat. *EI²* (İng., C. XI, s. 341).

GÖKBİLGİN, M. T. (1965). 15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm. *VD*, (6), 51-61.

Kāmûsü'l-a'lâm. (t.y.). (C. VI, s. 4812-4813).

KARACA, T. N. (2005). *Ermeni Sorununun Gelişim Sürecinde Yozgat'ta Türk Ermeni İlişkileri*. Ankara.

KARACA, T. N. (2008). *Yozgat Ermeni Ayaklanmaları ve Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey Olayı*. İstanbul.

KARAKAYA, E. (t.y.). Çapanoğlu Camii. *DİA* (C. VIII, s. 219-220).

KARAL, E. Z. (1943). *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı: 1831*. Ankara.

KOÇ, A. F. (1963). *Bütün Yönleriyle Yozgat*. Ankara.

KOÇ, Y. (1989). *XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağı'nın İskân ve Nüfus Yapısı*. Ankara.

KOÇ, Y. (2000). Bozok Türkmenleri. T. Gündüz (Haz.), *Anadolu'da ve Rumeli'de Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu Bildirileri* içinde (s. 195-209). Ankara.

MERT, Ö. (1980). *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*. Ankara.

OCAK, A. Y. (t.y.). Bozok. *DİA* (C. VII, s. 321-322).

OCAK, A. Y. (1974). Millî Mücadelede Çapanoğlu İsyanı 8-27 Haziran 1920. *TKA, VII-X*, 150-183.

OCAK, A. Y. (1978). Emirci Sultan ve Zaviyesi. *TED*, (9), 132-191.

OĞUZ, M. Ö. (1994). *Yozgat'ta Halk Şairliğinin Dünü ve Bugünü*. Ankara.

Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı. (2000). İstanbul.

ÖZ, M. (2000). Bozok Sancağı'nda İskân ve Nüfus (1539-1642). *TTK Bildiriler* (C. XII/III, s. 787-794).

SAKİN, O. (2004). *Bozok Sancağı ve Yozgat*. Ankara.

SÜMER, F. (1969). Anadolu'da Moğollar. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi, I*, 1-147.

SÜMER, F. (1974). Bozok Tarihine Dair Araştırmalar. *Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Anma Kitabı* içinde (s. 308-351). Ankara.

TAŞ, N. F. (1987). *Millî Mücadele Döneminde Yozgat*. Ankara.

TEXIER, Ch. (1339). *Küçük Asya* (A. Suad, Çev., C. II, s. 45-46). İstanbul.

TUNCEL, M. (1981). Tarih Boyunca Türkiye'de Kent Kuruluşları. *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan* içinde (s. 341). İstanbul.

WITTEK, P. (1969). Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları (M. Eren, Çev.). *Selçuklu Araştırmaları Dergisi, I*, 193-240.

YILMAZ, Ö. (2001). *Yozgat Tarihi Coğrafyası*. Konya.

Yozgat İl Yıllığı 1973. (1973). Ankara.

Yozgat İl Yıllığı 1991. (1991). Ankara.

Yozgat Kataloğu 1990. (1991). İstanbul.

* Bu madde, Yunus KOÇ, "YOZGAT", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/yozgat adresinden TDV İslam Ansiklopedisi tarafından verilen izinle alınmıştır.